

РОСІЙСЬКИЙ АНТИСВІТ

Негативна ідентичність

«Російський світ» — головна ідея сучасної Росії, а його розширення — головна мета держави. Порівняно з попередніми панівними ідеями — такими як «православне царство», «третій Рим», «православ'я, самодержавство, народність», «комунізм», «класова боротьба», «пролетарський інтернаціонал», «світова революція», «реальний соціалізм», — «російський світ» здається ідеєю бідною, позбавленою змістовного наповнення. Росія тепер взагалі не ототожнюється з жодним загальним поняттям — тільки з самою собою, з «російським» як таким («масло масляное»). Залишається незрозумілим, в ім'я чого, крім самої себе, вона має розширюватись. Владислав Сурков, який висунув «російський світ» у центр російської політики, справді, не визначив його нічим іншим, крім «бажання розширюватися»: «Що є Російський Світ? Ця ідея, я її колись увів у структуру державної політики... Було таке завдання: як сказати про Імперію, про наше бажання розширюватись, але при цьому не образити слух світової спільноти». Використовуючи назву роману В. Суркова «Околоноля» (2009, під псевдонімом Натан Дубовіцький), можна сказати, що російський світ саме так і визначається — як нуль, що обертається і розширюється**.

* «4 ноября — День народного единства в России», 21.07.2021 <<https://calendata.ru/prazdniki/den-narodnogo-edinstva.html>>

** Варто також згадати, що шлях Путіна та його корпорації у владу розпочався з дачного кооперативу «Озеро: О-zero (подвійний нуль)» — заснованого у 1996 році майбутнім президентом та його друзями, які згодом обійняли керівні посади в країні. За словами С. Є. Леца, «нуль — це ніщо, але два нулі вже дещо означають».

«Російський світ» остаточно утвердився як основоположна доктрина на XXV ювілейному з'їзді Всесвітнього російського народного собору, так і названому «Справжнє і майбутнє Російського світу» (28 листопада 2023). У промовах головних осіб держави та церкви «російський світ» був чітко визначений як найвища цінність, як узагальнення всього історичного шляху Росії. В. Путін заявив: «Російський світ — це Стародавня Русь, Московське царство, Російська імперія, Радянський Союз, це сучасна Росія, яка повертає, зміцнює та примножує свій суверенітет як світова держава». Президент жодним словом не сказав, що між цими історичними фазами, або «іпостасями» святої Русі, лежить найжорстокіша ломка і самозаперечення, що Московське царство вийшло із Золотої Орди, яка зруйнувала Стародавню Русь; що Російська імперія виникла з петровських реформ, що зламали Московське царство; що Радянський Союз — це революційне заперечення Російської імперії, а «сучасна Росія» виникла з розвалу Радянського Союзу. Виходить, що «російський світ», у перерахуванні цих історичних складових, — це геополітична абстракція, об'єднана лише загальною територією та етнічною приналежністю населення, позбавлена будь-якої іншої ідентичності, крім «буття собою».

І якщо, за промовою наступного за Путіним патріарха Кирила, «ключове поняття, спільний знаменник у формулі „Російського світу“ — традиція», то яка з цих традицій, що перекреслюють одна одну? Традиція ізоляції та автаркії — чи традиція відкритості Заходу?

У цьому випадку два нулі означають готовність одного нуля перетворити весь світ на другий нуль. Звідси й обнулення президентських термінів самого Путіна і його постійні погрози розв'язати ядерну війну. Історія любить такі жарти.

* Усі цитати з Путіна і далі з патріарха Кирила наводимо за офіційним сайтом президента РФ: «Пленарное заседание Всемирного русского народного собора», 28.11.2023 <<http://www.kremlin.ru/events/president/news/72863>>

Традиція опричнини чи просвітництва? Третього Риму чи Третього Інтернаціоналу? Традиція церковна чи атеїстична? При зрівнюванні всіх цих традицій залишається нульова величина, яка прагне лише нескінченного розширення.

Далі патріарх Кирило окреслив розмах «російського світу», порівнявши його аж із Pax Romana.

Отже, про саму формулу „Російського світу“. А формула така: культурне різноманіття від Римського до Російського світу. [...] Деяким культурам властиво виходити за природні національні кордони і, долаючи етнічну замкнутість, самим ставати джерелом для розвитку інших народів і впливати на їх суспільний лад і духовне життя. Таке розширення культури, яке відбувалося в минулому нерідко з використанням воєнно-політичних методів, призводило до створення цілих культурних ареалів, культурних світів.

На це і все уповання: самоцільне «розширення» і є мета «російського світу». І звичайно, «з використанням воєнно-політичних методів», як же без них? Не обійшлося і цього разу.

Справді, якщо ми подивимося на практику розширення російського світу, то не виявимо в ній жодної змістовної — релігійно-світоглядної чи соціально-економічної мотивації. Ті країни, за рахунок яких цей «світ» намагається розширитися: спочатку Грузія, а тепер і особливо Україна, — не мають нічого принципово чужого Росії: віра — православна, уклад — капіталістичний. Щоб визначити причину цього протистояння, слід виходити не з якихось позитивних властивостей «російського світу», а саме з того, що він заперечує. І тоді виявиться, що цей світ по суті — *антисвіт*: він визначається суто негативними ознаками, які стали самодостатніми після краху попередніх ідеологій. Особливість Росії у XXI столітті — це

формування суто негативної ідентичності, «від протилежного».

Кожна наступна фаза історії надає нового змісту всім попереднім. Нинішня війна Росії з Україною, з Європою, із Заходом ясніше, ніж будь-коли, виявляє негативні ознаки соціально-національної ідентичності, які раніше ховалися в тумані мінливих стратегій. То Московія проголошувала себе оплотом православної духовності; то Російська імперія прагнула об'єднати всі слов'янські народи та очолити європейський світ; то Радянський Союз намагався поставити все людство під прапор найпередовішого вчення і змести капіталізм з лиця землі. Тепер схема спростилася. Росія — не проти нехристів і буржуїв, не проти католицизму та капіталізму, вона взагалі — *проти*, як антиречовина за своєю фізичною природою протилежна речовині. Ядра антиречовини, синтезовані вченими, складаються з антипротонів та антинейтронів, а при взаємодії речовини та антиречовини відбувається їх взаємна анігіляція. Отак і Росія протягом століть виробляла в собі *історичну антиречовину*, яка тепер заходить у зіткнення з навколишнім світом і загрожує його знищити в ланцюговій реакції вибуху. В результаті всіх багатовікових метаморфоз виник простір для «ідеального шторму», порожня вирва розміром з найбільшу країну світу, яка намагається втягнути в себе все, що її оточує, і визначається не сама собою, а лише тим, чому вона протистоїть. Античас, антимайбутнє, антиісторія, антиправа, антисоціум, антисвобода, антибуття...

За 2022–2023 роки російський соціум миттєво кристалізувався в антисоціум, хоча цей процес тривав сотні років. Ця соціальна антиречовина має свій фізичний еквівалент — ядерну зброю. Зазвичай кажуть, що та чи інша країна має ядерну зброю, — але можна вважати і так, що *ядерна зброя сама володіє країною*, яка дозріває до такого стану «анти», щоб застосувати його для знищення всього світу, включно з собою.

Псевдоморфоза та антиморфоза. Світове підпілля

Те, що Росія завжди позиціонувала себе як антитеза до решти світу і нібито була оточена ворогами: «єретиками», «іновірцями», «нехристами», «жидомасонами», «капіталістами», «антикомуністами», «антирадянцями», «русофобами», — свідчення її власної перевернутості до навколишнього світу. Є дві найважливіші особливості російської культури, які, начебто, суперечать одна одній — залежність від Заходу і протиставлення Заходу. Недарма Освальд Шпенглер назвав це «псевдоморфозою»: одна культура, не розвинувшись із себе, набуває форми іншої. «Народу, призначенням якого було ще упродовж поколінь жити поза історією, була нав'язана штучна і несправжня історія [...] Були започатковані пізні мистецтва та науки, просвітництво, соціальна етика, матеріалізм світової столиці...» — писав Шпенглер про російську псевдоморфозу епохи Петра. Не всяка культура, що стала «псевдо», перетворюється на «анти», тобто прагне руйнації своєї первинної матриці. Псевдоморфоза має відбутися в країні з досить великою територією та населенням, щоб набути здатності протистояти тій цивілізації, у форму якої вона відлилася. По суті, з доби Петра Росія для того й переймала науку, техніку, промисловість, освітню систему Заходу, щоб повернути їх проти самого Заходу. Росія виявилася не лише псевдоморфозою, а й *антиморфозою*, і чим більше вона запозичує, тим сильніше ворогує із джерелом своїх запозичень. «Все, що виникло навколо, з того часу сприймалося достеменною російськістю як отрута і брехня. Справжня апокаліптична ненависть спрямована проти Європи» (О. Шпенглер,

* Освальд Шпенглер. Закат западного мира. Очерки морфологии мировой истории. — Санкт-Петербург: Азбука, 2023, с. 699.

там само). Це культура ревностів і суперництва, яка знаходить своє покликання в тому, щоб заперечувати першість інших культур, витіснити їх на основі саме тих досягнень, які вона засвоює від них.

У цьому величезна відмінність Росії від Китаю, який протистоїть Заходу як особлива цивілізація, що виникла раніше західної і виробила свої шляхи у філософії та релігії, у літературі та живопису, в науці і техніці. За всієї великої кількості західних запозичень Китай розвивається на своїй цивілізаційній основі. Звичайно, Росія суттєво сприяла посиленню антизахідних рис у Китаї, звернувши його на шлях комуністичної революції та марксизму-маоїзму. Але в історичній долі Китаю є набагато потужніші і довготриваліші механізми. Тим часом Росія не має іншої опори, іншої точки устремління, а водночас і відштовхування, ніж Захід.

Росія постійно бунтує проти світового порядку, хоча не може впорати лад навіть у самій собі. Підпільна людина у Достоевського наділена гострою свідомістю своєї «самості», але при цьому позбавлена великого творчого дарування і тому витрачає себе на великі та дрібні пакості іншим, що завдає найбільших мук їй самій. Росія — «підпільна» держава, і недарма вона однією з перших створила політичне підпілля («Земля і воля», «Народна воля»), а потім, у XX столітті, звела революційне підпілля до вершин влади. У поведінці Росії на світовій арені вгадуються риси вже цілком впевненої в собі підпільної людини, новим втіленням якої в XXI столітті стала перша особа держави.

Ця країна кидає всім виклик, дражнить, принижує, але при цьому нездатна створити власну цивілізацію, до якої доброю волею потягнулися б інші народи. Трагедія Росії в тому, що вона недостатньо самостійна і творча, щоб побудувати свою особливу цивілізацію, яка могла б змагатися з великими цивілізаціями Заходу та Сходу. І водночас вона занадто велика і гордовита, щоб стати частиною інших цивілізацій, змиритися

з підсобною роллю. Звичайно, навіть велика країна не має обов'язку створити свою цивілізацію. Ні Індонезія, ні Пакистан, ні Бразилія, ні Нігерія, які за обсягом населення вже далеко перевищують Росію, не ставлять перед собою такої мети. Але саме це постійно намагається робити Росія — то як Третій Рим, останній оплот істинної віри; то як СРСР, що прокладає людству шлях до світлого майбутнього; то як центр Євразії і прапор євразійства, що протистоїть «атлантизму»... Всі ці спроби зазнають краху і тим не менш відновлюються. Країна мучить себе та інших — і в цьому її екзистенція, її спосіб нагадати всім (і собі), що вона жива. Без цього страждання вона давно перетворилася б на мертву пустелю, тільки страждання, яке вона завдає собі та іншим, оживляє її, як і її творців, від Гоголя, Достоевського і Толстого до Платонова і Солженіцина. Російська екзистенція — бути всупереч собі та іншим, бути першою у (само)запереченні та (само)руйнуванні. Небезпечна і болісна країна, яка робить все для того, щоб її населення розділилося на дві нерівні частини: пропийак, злодіїв, негідників — і мучеників та святих.

Антисоціум. Соборність і соворность

У Росії виникла і зміцнилася система антисоціуму, який будується на основах, прямо протилежних тим, що забезпечують розвиток цивілізації. Це кругова порука у брехні, крадіжці, насильстві, злочині проти всіх законів. Це не просто негативна селекція, це негативність у самих підвалинах суспільства.

Патріотичні декларації влади давно вже сприймаються як своєрідне прикриття корупції. Чим більше тишком крадеш у батьківщини, тим більше клянешся їй у вірності на очах у всіх. Але зв'язок між патріотизмом і корупцією набагато глибший, і він, хоч як парадоксально, істинний, не лицемірний. Є така байка: «Тату, ти ж злодій», — каже

до генерала його дочка. Той відповідає: «Доню, я люблю батьківщину — мені можна». Патріотизм — це не маска корупції, а її справжнє обличчя. Хто не краде, той не свій. Крадіжка у Росії — ознака лояльності, готовності заради вірності товаришам порушити будь-який закон. В іншому суспільстві можна було б чесно заробляти і не тремтіти від страху, що завтра посадять у в'язницю. Але тоді це послух закону, а Батьківщина перевищує закон. Це така ще не цілком усвідомлена віра — *рідноворіє*. Про це говорить М. Ходорковський: «...люди чудово розуміють, що якщо ти не береш хабарі, то ти потенційно нелояльний і тебе намагатимуться викинути. [...] Злочинне угруповання каже: якщо ти не береш гроші, то ти не з нами, тому або бери, або пішов геть»*.

Поняття «мафіозності» або «корупції» описують злочинні аномалії нормального суспільства, тоді як у *анти-суспільстві* самі ці явища виступають як норма, негласний закон, основа «понять», тобто правильних, соціально підібраних взаємодій[†]. У такої, здавалося б, перевернутої моралі є свої глибинні містичні підстави. Вони склалися задовго до «соціалізму» та «колективізму» — на ґрунті особливого суспільного умонастрою, який філософ і публіцист О. С. Хом'яков (1804–1860), один із

* «Если не берешь взятки — ты потенциально нелоялен и тебя выкинут». Ходорковский о приговоре Улюкаеву», 8 декабря 2017 <<https://www.currenttime.tv/a/28904979.html>>

** Одним з перших про цей особливий устрій російського суспільства як антисоціуму писав мистецтвознавець і соціолог Леонід Невлер у статті «Социология мафиозности»: «Кожен працівник, хоч би яке становище він займав, не тільки має право, а й повинен порушити закон, зробити фальсифікацію, отримати свою частину краденого, бо інакше його буде визнано в колективі чужим. [...] Взаємне потурання в порушенні закону, приєднання до спільної таємниці або, якщо хочете, загального злочину (оскільки все організовано так, що кожного можна залучити до суду внаслідок розбіжності закону та практики) — набагато міцніша основа соціальної консолідації, ніж усе, що знають демократичні структури...». — Леонід Невлер. Социология мафиозности // Знание — сила № 12 (1993), с. 5 <<https://naperovskom.livejournal.com/76763.html>>